

ta ve Ömer b. Raslân el-Bulkînî *Ma'rife-tü'l-mülîmmât bi-reddi'l-Mühimmât*'ta İsnevî'nin görüşlerini eleştirmişlerdir (eser üzerine yapılan diğer çalışmalar için bk. *et-Temhîd*, neşredenin girişi, s. 29-30). *el-Mühimmât*'in çeşitli kütüphanelerde nüshaları mevcuttur (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 132; Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye [muhtelif ciltler], nr. 2327, 2328, 2509, 4119, 5730, 5970, 7869, 12320; Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr. 410 [c. I-V]; nr. 497 [c. I-II]; nr. 498). 9. *Me'tâli'u'd-dekâ'ik fi'tahrîri'l-cevâmi'* ve *'l-fevârih*. Bazı kaynaklarda *el-Levâmi'* ve *'l-bevârih fi'l-cevâmi'* ve *'l-fevârih* adıyla da anılır (nşr. Nasr Ferîd Muhammed, baskı yeri ve tarihi yok [Müessesetü't-teâvünü'l-câmiî]). Eser, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Mehmet Karakaş tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır. 10. *et-Tenkih (fîmâ yeridü) 'ale't-Taşhîh (et-Tenkih li-müşkilâti't-Taşhîh)*. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbih* adlı eserindeki görüşleri değerlendirip sahih olanlarla tercih edilenleri tesbit için Nevevî'nin yazdığı *Taşhîhu't-Tenbih*'i ikmal ve tashih amacıyla kaleme alınmıştır (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 2143). 11. *Tezkiretü'n-nebih fi Taşhîhi't-Tenbih*. Nevevî'nin adı geçen eserine dair ikinci bir çalışma olup Muhammed Akle el-İbrâhim tarafından her iki kitap birlikte neşredilmiştir (I-III, Beyrut 1417/1996). 12. *Kâfi'l-muhtâc*. "Kitâbü'l-Müsâkât" a kadar *Minhâcü't-tâlibîn*'in şerhidir (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 2021-2024; el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 734-735, 2603). 13. *el-Hidâye ilâ evhâmî'l-Kifâye*. İbnü'r-Rif'a'nın *et-Tenbih* üzerine yazdığı *Kifâyetü'n-nebih* adlı şerh ile ilgili olup bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'de bulunmaktadır (nr. 310, B-25804). 14. *Cevâhirü'l-bah-reyn fi tenâkuzi'l-hibreyn*. Râfiî ve Nevevî'nin görüşlerindeki çelişkiler hakkındadır (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr. 78, 284, 1091; Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 2143). 15. *Ŧırâzü'l-me'hâfil fi elgâzi'l-mesâ'il* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 1338, 7781; el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 921, 2871, 22610; Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr. 157, 1445). 16. *el-Cevâhirü'l-muğî'e fi şerhi'l-mukaddimetî'r-Rahbiyye fi'l-ferâiz* (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr. 395). 17. *İzâhu'l-müşkil min ahkâmî'l-hunsa'l-müşkil (Ahkâmü'l-hunâsâ)* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 1915, 2999; Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 7928, 8393). Eser, İbrâhim b. Abdülazîz el-Gusn tarafından Câmîiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd'da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1407/1987). 18. *el-Furûk ve*

đav'ü ziyâdât 'alâ Minhâci't-tâlibîn li'n-Nevevî (Ma'hedü'l-ihyâi'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, nr. 248).

İsnevî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, *Naşîhatü üli'n-nühâ fi men'î istiğdâmi'n-naşârâ*, *Telhîşü'r-Râfi'i's-şagîr* (bey' bahsine kadar), *Telhîşü'r-Râfi'i'l-kebîr*, *el-Câmi'*, *Şerhu Envâri't-tenzîl*, *Nüzhetü'n-nevâzir fi riyâzi'neze'ir*, *Şerhu't-Teshîl li'bn Mâlik* (tamamlanmamıştır), *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Şerhu't-Tenbih*, *el-Bahrü'l-muhtâf*, *en-Naşîhatü'l-câmi'a ve'l-hüccetü'l-kâti'a*.

BİBLİYOGRAFYA :

İsnevî. *Zevâ'idü'l-uşûl 'alâ Minhâci'l-vuşûl* (nşr. M. Sinân Seyf el-Celâli), Beyrut 1413/1993, neşredenin girişi, s. 5-151; a.mlf., *et-Temhîd fi tahrici'l-furû' 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Hasan Heyto), Beyrut 1400/1980, neşredenin girişi, s. 9-40; a.mlf., *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 5, 185, 458, 571, 601-602; II, 476; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 10-46; İbn Râfi', *el-Vefeyât* (nşr. Sâlih Mehdi Abbas - Beşşâr Avvâd Ma'rûfi), Beyrut 1402/1982, II, 371-372; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 98-101; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 354-356; IV, 42; Sehâvi, *eđ-Dav'ü'l-lâmi'*, II, 48; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 92-93; Musannif, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982, s. 236-237; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 352-353; Brockelmann, *GAL*, II, 111; *Suppl.*, II, 107; *Fihrisü Dâri'l-kütübî'l-Mısıriyye*, Kahire 1921-63, I, 524, 535, 539, 542; II, 270; III, 186; *Fihrisü'l-Mektebeti'l-Ezheriyye*, Kahire 1366/1947, II, 449, 474, 553, 560, 596-597, 610, 611, 621-622; *Fihrisü Ma'hedi'ihyâi'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye*, Kahire 1954, I, 312; *Fihrisü Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye: el-Fikhü's-Şâfi'i*, Dimaşk 1383, s. 30, 57-58, 69, 178, 237-238, 285-286; Abdullah el-Cübürî, *Fihrisü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye fi mektebeti'l-evkâfi'l-âmme bi-Bağdâd*, Bağdad 1393/1973, I, 639; M. Perlmann, "Notes on Anti-Christian Propaganda in the Mamlük Empire", *BSOAS*, X (1942), s. 843-861.

SAFFET KÖSE

İSPANYA

Avrupa'nın güneybatısındaki İber yarımadasında yer alan ülke.

- I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA
- II. TARİH
- III. İSPANYA-OSMANLI İLİŞKİLERİ
- IV. ÜLKEDE İSLÂMİYET
- V. İSPANYA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Doğu ve güneydoğudan Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatıdan Atlas Okyanusu ile kuşatılan ülkenin batısında Portekiz, kuzeyinde Fransa ve Andorra

bulunur. Yönetimi altındaki Balear, Çatarnas (Akdeniz) ve Kanarya (Atlas Okyanusu) adaları ile Afrika kıyılarındaki Ceuta ve Melilla şehirleri dahil yüzölçümü 504.783 km², nüfusu 39.371.000'dir (1998). Başşehri Madrid (2.910.000), diğer büyük şehirleri Barselona (1.624.000), Valencia (753.000), Sevilla (659.000), Zaragoza (586.000) ve Malaga'dır (512.000). Meşrutî monarşiyle idare edilen ülke iki meclisli (dört yıl için seçilen 350 üyeli millet meclisi ve 257 üyeli senato) bir parlamentoya sahiptir.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

İspanya arazisinin orta kesimlerini Meseta denilen yüksek bir plato oluşturur. Bu plato üçüncü zamanda meydana gelen hareketler sonucunda yer yer kırıklarla parçalanmış ve üzerinde yükselen dağ sıralarıyla birbirinden ayrılan havzalara bölünmüştür. Yarımadanın ortasında batıdan doğuya doğru arka arkaya uzanan Sierra de Gredos ve Sierra de Guadarrama dağları Meseta'yı ikiye ayırmakta ve bunlardan kuzeydekine Eski Kastilya (Kuzey Meseta), güneydekine ise Yeni Kastilya (Güney Meseta) denilmektedir. Meseta'nın çevresini kuzeydoğuda İberya, kuzeybatıda Kantabriya ve güneyde Sierra Morena dağları kuşatır. Ülkenin kuzeydoğusunda Fransa ile sınır oluşturan Pireneler ile güneyinde Akdeniz kıyısında uzanan Betik dağları daha genç olup Alp kıvrımları sistemine bağlıdır. Bu dağlarla Meseta arasında kuzeydoğuda Ebro nehri etrafında gelişen Aragon ve güneybatıda Guadalquivir nehri çevresinde gelişen Endülüs havzaları yer alır.

Ülkede üç farklı iklim tipi seçilir: Kuzeybatıda Galicia kıyılarında ılıman ve her mevsimi yağışlı olan okyanus iklimi, iç kesimlerde mevsimler arasında hem sıcaklık hem de yağış bakımından farklılaşmanın belirgin bir biçimde ortaya çıktığı karasal iklim ve Akdeniz kıyı şeridinde yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen Akdeniz iklimi. Coğrafi özellikleri açısından Türkiye'ye çok benzeyen İspanya'nın iç kesimleri Anadolu'da da olduğu gibi step (bozkır) görünümündedir. Güneydeki Endülüs bölgesinin kurak tepelerinde yoğunluk kazanan mantar meşesi ormanları ülkenin önemli bir gelir kaynağını teşkil eder. En önemli akarsular, Portekiz topraklarına geçtikten sonra batıda Atlas Okyanusu'na ulaşan Douro, Tajo, Guadiana ve Guadalquivir ve Akdeniz'e ulaşan Ebro'dur. Ülkenin büyük bir kesiminde kuraklık hüküm sürdüğü için akarsular rejimleri düzensizdir. Nehir suları sadece kışın üç ayında boldur. Özellikle yaz

mevsiminde büyük nehirler dahi geniş yatakları içinde küçük birer dere halini alır, ilkbahar mevsiminde ise yer yer taşkınlar görülür.

İspanya büyüklüğüne oranla az nüfuslu bir ülkedir (78/km²) ve iç kesimler kıyılara göre çok tenhadır; ancak Madrid gibi önemli şehirlerin çevresinde nüfus toplanmaları görülür. Atlas Okyanusu kıyılarındaki Bilbao ve Akdeniz kıyılarındaki Barselona sanayi bölgeleri en kalabalık yerlerdir. % 68'i Katolik, % 1'i Protestan ve % 1'i müslüman olan halkın % 74'ü İspanyol, % 17'si Katalan, % 6'sı Galicia ve % 2'i Bask dillerini konuşur.

Ülke arazisinin yaklaşık beşte ikisi tarıma elverişlidir ve bu alanların üçte birinde tahıl ekilir. Tahıl ziraatı 1990 yılına ait rakamlara göre 9.415.000 ton arpa ve 4.760.000 ton buğdayla Meseta'nın geniş düzlüklerinde yapılan tarımın esasını teşkil eder; mısır daha çok kuzeybatıda okyanusa komşu bölgelerde, pirinç ise kuzeydoğuda Ebro deltasında yetiştirilir. Tarım ürünleri arasında tahıldan sonra sırayı şeker pancarı (7 milyon tondan fazla) ve patates (5 milyon tondan fazla) alır. Akdeniz kıyı şeridinde narenciye, üzüm ve zeytin gibi Akdeniz ikliminin tarımcısı olan ürünler yaygınlaşır. Ülke üzüm üretiminde dünyada üçüncü (6.5 milyon ton), portakal üretiminde ise (2.5 milyon ton) dördüncü sıradadır. İspanya'da bozkırların geniş yer tutması özellikle küçükbaş hayvan yetiştirilmesini teşvik etmiştir. En fazla koyun beslenir; 25 milyon başı bulunan koyunların çoğu merinos cinsidir.

İspanya yer altı kaynakları bakımından zengindir; madenlerin daha çok kıyılara yakın kesimlerde bulunması kolaylıkla ihraç edilmesini sağlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha çok gelişen İspanya ağır sanayiinin başlıca unsuru olan demir cevheri kuzeyde Bilbao çevresinde çıkarılmaktadır. Bu yöre, Oviedo kömür havzasının da yakınlığı sebebiyle en önemli sanayi bölgelerinden biri haline gelmiştir; demirin beşte üçü, çeliğin beşte dördü burada üretilir. En önemli manganez ve civa yatakları güneyde bulunur. İspanya civa üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Kuzeyin dışında sanayinin geliştiği öteki bölgeler kuzeydoğudaki Katalonya ile Madrid çevresidir. Katalonya daha çok pamuklu ve yünlü dokuma, Madrid çevresi metalürji, kimya ve çeşitli gıda sanayilerinin yoğunlaştığı kesimlerdir.

Ülke ulaşımında 13.000 kilometreye yaklaşan demiryolu ile 300.000 kilomet-

reyi aşan karayolu ve tarifeli sefer yapan yirmi beş havaalanı hizmet verir. Yakın yıllara gelinceye kadar yetersiz durumda bulunan demiryolu ağı, 1992 yılında gerçekleştirilen Barselona Olimpiyatları sebebiyle tamamen yenilenmiştir. İspanya'nın ekonomik gelişmesinde turizmin payı büyüktür. Ülke yumuşak iklimi; güneşli günlerinin fazlalığı, geniş kumsallı kıyıları, Madrid ve Barselona gibi büyük şehirlerindeki mimari eserleri, ayrıca son derece zengin bir kültür birikimine sahip eski "müslüman İspanya"daki Granada (Gırnata), Sevilla (İşbiliye), Toledo (Tuleytula) gibi İslâm sanatının şaheserlerini sergileyen şehirleriyle her yıl 50 milyondan fazla turist tarafından ziyaret edilmekte ve bu yoldan 25 milyar doları aşkın (1995) bir gelir sağlanmaktadır.

İspanya'nın ihracatında üzüm, zeytin, zeytinyağı, turunçgiller, demir, bakır, civa başta gelir ve bunlar en çok Fransa, Almanya ve İtalya'ya satılır. İthal ettiği ürünler arasında çeşitli makineler, ham petrol ve taşıtlar önemli yer tutar ve bunlar da daha çok Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere ve Japonya'dan satın alınır.

BİBLİYOGRAFYA :

Max Sorre, "La péninsule Iberique", *Géographie universelle*, Paris 1934, VII, 69-228; Selâmi Gözenç, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası, I: Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*, İstanbul 1985, s. 61-80; J. B. Domingo - A. Gauthier, "Essor, problèmes et perspectives de l'industrie espagnole", *Travaux de l'institut de géographie de Reims*, sy. 67-68, Reims 1986, s. 23-33; A. G. Ballesteros v.dğr., "Les transformations socioéconomique en Espagne", a.e., s. 7-22; "Spain", *EBR*, XX, 1074-1083; "İspanya", *Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, s. 19-42; "İspanya", *Bertelsmann: Bugünkü Dünyamız Atlas Ansiklopedi*, Gütersloh 1993, I, 36-39.

DİA

II. TARİH

İspanya'nın yazılı tarihi milâttan önce 1000 yıllarına kadar uzanır. Finike ve Yunan kolonilerinin kurulmasıyla (m.ö. 1100) tarih sahnesindeki yerini almaya başlayan İspanya, milâttan önce 206'ya kadar devam eden Kartaca hâkimiyeti esnasında Hannibal'in Roma'ya karşı verdiği mücadelede önemli bir yer tutar. Roma idaresine girdikten sonra yerel halkın (İberler) ayaklanmaları uzun zaman devam ettiyse de Roma kültür dünyasına katılım geniş ölçüde sağlandı ve buradan Seneca, Lukan, Martial gibi düşünür ve yazarlar; Trajan, Hadrianus ve Büyük Theodosios gibi imparatorlar çıktı. Bütün Roma toplumlarında yer etmeye başlayan Hıristi-

yanlık bir süre sonra İspanya'da da tutundu; burası IV ve V. yüzyıllarda birçok konsilin toplanma yeri oldu.

Kavimler göçü sırasında önce Franklar'ın (m.s. 256), ardından Alanlar, Süevler ve Vandallar'ın akınlarına mâruz kaldı (409). Yarımadaı istilâ eden Vizigotlar (Batigotlar) büyük bir kısmını idareleri altına aldılar (415). Zamanla Hırıstiyanlığı kabul ederek bölge halklarının kültürü içinde eridiler. Kralların seçimle iş başına geldiği Vizigotlar Devleti asillerin ve kilisenin nüfuzu altında istikrarlı bir siyasî idare kuramadı ve İspanya Kuzey Afrika'ya kadar yayılmış olan müslümanların hedefi haline geldi. 711'de Kuzey Afrika Valisi Mûsâ b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd tarafından yürütülen Araplar'ın fetih girişimi Kral Roderich'in yenilmesiyle sonuçlandı; ardından da yarımadaın ele geçirilmesi tamamlandı.

Emevî hânedanının Abbâsiler tarafından yıkılması üzerine Abdurrahman İspanya'da bir Emevî Devleti kurmuş (756) ve III. Abdurrahman döneminde ayrı bir halifelik ilân edilmiştir (929). Müslüman olanların (müvelledün) dışında kalan Hırıstiyan ahalî (muâhidün) zamanla İslâm'ın günlük hayatı, âdet ve kültürünü ve Arap dilini kabul etmiştir (mûsta'rib).

İspanya'nın kuzeybatısındaki dağlık bölgelerde bulunan Hırıstiyan prenslikleri bir araya gelip Araplar'ı yenerek Asturya'da bir krallık kurmayı başardılar (718). III. Alfonso zamanında (866-909) Galicia (Cillikiye) ve León (Liyûn) ele geçirildi ve idarî merkezin León'a nakliyle 925'te León Krallığı kuruldu. Frank Kralı Charlemagne'in 778'de Kuzeydoğu İspanya istikametinde ilerlemesi üzerine merkezi Barselona (Berşelüne) olan İspanyol Sınır Kontluğu (Marca Hispanica) ortaya çıktı (801). Burada Barselona, Katalonya kontlukları veya Navarra (Neberra) Krallığı adlarıyla şekil bulan devletler, giderek İspanya'nın kuzeybatı dağlık bölgelerindeki krallıkları ilhak etmeye başladılar. Navarra 1026'da Kastilya'yı ele geçirdi. Navarra Krallığı'nın ikiye ayrılması ile Aragon ve Kastilya krallıkları meydana geldi (1035). Bu küçük krallıklar, iç karışıklıklar ve mücadelelerle zayıflayan İspanya'daki Arap hâkimiyetine son verecek olan uzun süreli bir uğraş içine girdiler ve "yeniden fetih" anlamındaki "reconquista" hareketi giderek hız kazandı.

Reconquista hareketine karşı Güney İspanya'daki küçük Arap emirlikleri (mülükü't-tavâif), Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbitlar'ı yardıma çağırıldılar (1090-